

Hangadó birodalomfél vagy néma tartomány?

Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. (A múlt ösvényén. Sorozatszerk. Gyáni Gábor.) L'Harmattan, Budapest, 2006. 255 old.

Jelen könyv a szerzőnek a dualizmus korát, közelebbről a közös kormányzati intézmények történetét feldolgozó kutatásainak újabb jelentős állomása. Somogyi Éva forrásfeltáró kutatásainak alapvető eredménye a közös minisztertanács jegyzőkönyveinek kiadása, míg a közös minisztériumok kialakulását és működését feltáró történeti rekonstrukcióját korábbi könyvében (*Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*). A közös minisztertanács, 1867–1906, 1996) alkotta meg. Ez a kötet a korábbi folytatásának s egyben a forrásanyag (és a hozzá tartozó szakirodalmi bázis) új szempontok felől való kiaknázásának tekinthető. Ezen új nézőpontok alapján elsősorban a *Ballhausplatz* intézményrendszerének speciálisan magyar vonatkozású elemei, a magyarnak számító hivatalok, tisztségek, tisztségviselők kerülnek a történetíró figyelmének előterébe.

A szerző fő munkahipotézise, amelyet maradéktalanul sikerül igazolnia, az, hogy a kiegyezés politikai működését lehetetlen az 1867–1868-as törvénykezési rendelkezések alapján megérteni: „a 67-es rendezés keret, amit tartalommal a következő évek töltenek ki” (41. old.). Továbbá okadatolja felismerését, hogy a kiegyezés műve valójában két lépcsőben épült ki, és ennél fogva „[a] rendszer külső és belső feltételei 1871-ben szilárdultak meg, amikor a Monarchia kibékült Németországgal, és a szűkebb Ausztriában leszámoltak a német hegemoniát veszélyeztető föderalista törekvésekkel” (52. old.). Új belátása, hogy a közös ügyek paritásos keze-

lése sok szempontból csupán szokásjogon alapult, ami a közös külügy- és pénzügyminiszterek nemzeti hovatartozás szerinti vetésforgóját eredményezte például (48. old.).

Ezek az általános következtetések két esettanulmányba ágyazódnak be, illetve azokból bomlanak ki, amelyek a dualizmus kori intézménytörténet talán két leghomályosabb elemét érintik: a delegációkat és a király személye körüli minisztériumot.

A delegáció intézményének kialakulását Somogyi Éva a gondolat 1862–1863-ra tehető felbukkanásától követi nyomon. Kimutatja, hogy „[a] delegáció keletkezéstörténete a »Béccsel«, az osztrák kormányvaló alku döntő eleme” (15. old.) volt a kiegyezés előkészítése során. Tisztázza működésének létalapját és ritmusát: páratlan évben Ausztriában (Bécsben), páros évben Pesten gyűltek össze, hogy három–hat hét alatt megvitassák és megszavazzák a költségvetést. Kimutatja e rendszer anomáliáit, jelesül, hogy olyan (elsősorban katonai) költségekhez kellett a delegációknak megadniuk hozzájárulásukat, amelyek túlnyúltak egy évre terjedő kompetenciájukon (43. old.). Jól mutatja az intézmény súlytalanságát, hogy a világháború alatt össze sem hívták (63. old.). A szerző egyértelművé teszi: a delegáció fő létalapját az adta meg, hogy a magyar elitnek fontosabb volt a különállás, mint a parlamentarizmus: „[a] magyarok félelme egy birodalmi parlamenttől sajátos módon találkozott az uralkodó abszolutista ambícióival” (40. old.).

A király személye körüli minisztérium fennállását illetően Somogyi Éva tisztázta, hogy létének oka nem feladata, hanem maga a létezése volt, amellyel a jogfolytonosságot teremtette meg, mintegy „az ország protokollhivatala”-ként (73. old.).

A kötet második, eszme- és mentalitás-történeti szempontból is újszerű vizsgálódá-

sokat nyújtó része a közös intézményekben szolgáló magyar hivatalnokokkal foglalkozik. E tekintetben a kutatások szaktörténeti kérdéseken túlmutató, az egész dualizmus kori szellemi élet, irodalmi termelés, publicisztika stb. szempontjából jelentős felismeréseként értékelhető annak kimutatása, hogy a magyarok számára a dinasztiahűség olyan döntés volt, amely lehetővé tette az állam iránti lojalitást anélkül, hogy osztrákká kellett volna válniuk (89. old.). Somogyi Éva tekintélyes forrásbázis (eddig kiaknázatlan naplók, levelezés, diplomáciai iratanyag) alapján szolgáltat adatokat a közös minisztériumokban, diplomáciai állomáshelyeken szolgáló magyar hivatalnokok számáról, számarányáról, életútjáról vagy akár kulturális-irodalmi tevékenységéről. A vizsgálódások egyetlen fő kérdés megválaszolására irányulnak: miféle nemzeti vagy nemzetekfeletti identitással rendelkeztek a birodalmi államapparátus e magyarként számon tartott, a kötelező paritás elve alapján kinevezett főtisztviselői? A portrék – Cziráky Béla, Szécsen Miklós, Orczy Béla, Dóczy Lajos és mások arcéle – remekbe szabott miniatűrök, amelyek esetében egy-egy vonás, egy-egy fél mondatos adalék felrajzolásához hosszú levéltári kutatásokra volt szükség. Személyes sorsok példázzák a k. u. k.-identitás lehetőségét és valóságát, mint például Mérey Kajetáné, aki sem a magyar honvédségben, sem a *Landwehr*-ben nem akart szolgálni: „[h]ónapokig munkálkodott azon, hogy [...] tartalékosként a közös hadseregben maradhasson – hiszen lelkében a birodalom állampolgára (ha jog szerint ilyen nem létezett is) és az (össz)osztrák nemzet tagja volt, amely csak a közös hadseregben meg a közös hivatalokban tenyészett” (110. old.).

Somogyi Éva összegzése értelmében e tisztviselők a paritás elve miatt éppen hogy meg kellett maradjanak magyar identitásukban (119. old.), illetve a második generációt már eleve efféle „dísz”-magyarságra nevelték ki (179. old.). A diplomatapálya, amint a szerző láttatja, ugyancsak az uralkodó

iránti személyes lojalitást követelte meg. Az a tény és követelmény, hogy a diplomáciai kar az uralkodóhoz, nem pedig az államhoz kellett hogy hű legyen, eredményezte azt, hogy a diplomaták 1848–1849 forradalmaitól vagy más politikai változásoktól függetlenül adott esetben a helyükön maradhattak és maradtak (179. old.). Az esettanulmányok alapján kiviláglik, hogy a közös ügyek korában „az identitások komplikáltabbak és összetettebbek, mint ahogyan általában gondoljuk, és semmiképpen sem lehet normákat felállítani, s meghatározni az »igazi« magyar vagy összbirodalmi identitás kritériumait” (237. old.).

A kötet egyik fő újdonságát és erényét, legalábbis a recenzens számára, szerzőjének a tárgyhoz való viszonyában észrevehető, visszafogottan, de mégis határozottan érezhető elmozdulás jelenti. A források szinte teljes körű feltárása nyomán az esemény- és intézménytörténetet rekonstruáló történész e kötetben, a szakszerűség maradéktalan fenntartása mellett, igazi történetíróvá válik. Értékel és ítél: nem vagy nemcsak konklúzióiban, hanem szóhasználatában, elbeszélésének ritmusában is. Felvállalja a minősítést, értékítéletet fogalmaz meg egy korszak politikai kultúrájáról, reményeiről, illúzióiról. Elsősorban, természetesen, magyar reményekről és ábrándokról van szó. Ezek kései megragadásához vagy akár leleplezéséhez nem a forrásoktól való eltávolodáson, hanem ellenkezőleg, egy még szorosabb és körültekintőbb, a keletkező forrásszöveg alakulására, az egykori szerzők egyes szavakon való, nemritkán hosszas vitatkozására is tekintettel levő olvasaton keresztül vezetett az út.

Így születhettek meg azok a tárgyilagos-ságukban meggondolkodtató mondatok, amelyek történeti emlékezetünk számára kitüntetett szövegeknek, Jókai Mór, Ady Endre vagy akár Krúdy Gyula Monarchia- és Bécs-képének tény-alapzatát világítják meg: „[a] magyarok számára, minden fenntartásuk ellenére, amellyel a közös intézmények iránt viseltetnek, a delegációs ülés

a magyar paritás ritka ünnepe, kétévenként ismétlődő illúzió, hogy Pest a birodalomnak Béccsel egyenrangú székvárosa” (33. old). [...] „A bizonyítás kényszere hajtja őket és a görcsös igyekezet kikövetelni az egyenjogúságot, hogy a főudvarmesteri hivatal s a külügyminisztérium elnöki osztálya a magyar delegációval magyar nyelven levelezzen, becsempészni a delegációs határozatokba a »Magyar–Osztrák Monarchia« kifejezést, a paritásnak, illetve vágyálmának e vitatható közjogi elnevezésben megmutatkozó keverékét.” (33–34. old.)

Somogyi Éva könyve egyértelművé teszi, hogy a magyar politikai elit a szimbolikus politizálás terén elvesztette a dualizmus kori osztrák–magyar vetélkedést, és ennek tudatában is volt. Mint ahogy azt is láttatja, hogy másfelől az osztrák elit és közvélemény viszont 1867-et élte meg vereségként (122. old.), s éppen emiatt volt nagy tétje a későbbi szimbolikus győzelmeknek.

E felismerésekből azután egy egész sereg dolog következhet, vagy kerülhet élesebb megvilágításba, amelyek a dualizmus-kutatások jelenlegi irányait is érintik. A dualizmus kori osztrák–magyar viszony, lássuk be, mindmáig csak a magyaroknak probléma. Az osztrák történetírás a szimbolikus győztesek pozíciójába helyezkedik bele, amikor újabb a kolonializmus-kutatás eszköztárával is közelít a régi Ausztria nemzetiségi

kaleidoszkópjához. Ebből következik, hogy gyakran a „Kelet”, a „Fél-Ázsia” – Bosznia-Hercegovina, Galícia, Bukovina – felé fordulva igyekszik feltárni önnön osztrák-német kulturális azonosságának történeti aspektusait, előszeretettel támaszkodván a mindenkori gyarmatosítottak nyelvi kiszolgáltatottságáról, szimbolikus „némaságáról” megfogalmazott angolszász szakirodalmi belátásokra. E perspektívából Magyarország csak e néma tartományok egyikeként tarthat számot az érdeklődésre.

A magyar történetírói hagyomány ezzel szemben elsősorban az osztrák–magyar együttélés közjoga iránt érdeklődik hagyományosan, s azokat az elemeket tartja kiemelésre érdemesnek a történeti tudat formálása-formálódása szempontjából, amelyekből a magyar birodalomfél egyenrangú vagy akár hangadó szerepe derülhet ki. Somogyi Éva kimutatta, hogy mindkét megközelítésmód csupán rész-igazságok kimondását teszi lehetővé. A diplomácia- és politikatörténet forrásanyaga alapján is lehetőség nyílik a politikatörténet-írás kérdésfeltevéseitől való eltávolodásra és új következtetések levonására, a Habsburg birodalmi identitás évszázados problémahagyományára tekintve.

GÁNGÓ GÁBOR